

PhD értekezés tézisei

A PSZICHOANALÍZIS KLASSZIKUS ALTERNATÍVÁJA:

A KÉSEI FERENCZI

dr. Hárs György Péter

PTE BTK Pszichológiai Intézet

Témavezető: Dr. Erős Ferenc

egyetemi tanár

2000.

A KLASSZIKUS FOGALMÁRÓL

Jelen írás Ferenczi Sándor „kései” írásaival, az érett Ferenczi életművével foglalkozik. Időben ezt a szakaszt a *Thalassa* megjelenése és a *Napló* megírása közé helyezem el. A problémacentrikus megközelítést választottam; olyan fogalmak, problémák és elméletek kerülnek tárgyalásra, amelyek az adott korszakban Ferenczi gondolkodásmódjában és elméletalkotásában hangsúlyosan visszatérnek.

Céлом Ferenczi saját koncepciójának minél mélyebb megértése volt, ebből adódóan módszerként írásomat a szoros olvasat jellemzi, amely természetesen többször kiaknázza a dekonstrukció nyújtotta lehetőségeket. Jellegében olvasatom poétikai, azaz belül kíván maradni az olvasott szöveg szabta határokon, ugyanakkor kihasználja a szövegben rejlő és a szöveg által indokoltnak tekinthető asszociációs lehetőségeket. Ezt az olvasási módot Ferenczi szövegeinek nyelvi jellege legitimálja, amely Freudéhoz hasonlóan a természettudományos, a hermeneutikai és a narratív nyelv sajátos keveredése, de Freudtól eltérően Ferenczi pszichoanalitikus tapasztalata kifejezése számára gyakran magának a korabeli pszichoanalízisnek az elfogadott szókészlete is elégtelenül szűkösen bizonyult. Amit reményeim szerint ez az írás bizonyítani fog, az éppen az, hogy Ferenczi új nyelven írt le egy újszerű analitikus tapasztalatot, amelyből éppen egy új nyelvi-szemiotikai koncepció következett. Freud „nyelvjátékával” szemben, vagy az mellett párhuzamosan, kiépült Ferenczi saját nyelvjátéka, s e kétfajta nyelvjáték elbeszélte egymás mellett, azaz viszonyukat a „nyelvezavar” jellemezte.

Úgy vélem, a *Thalassában* jelenik meg először - a szimbólumok kapcsán - hangsúlyosan az a gondolkodásmód, amely a *Nyelvezavar*-tanulmányig ívelően végigkíséri Ferenczinek a hisztériáról, a traumáról és a nyelvről alkotott elméleteit. Ezek az elméletek számomra - számos megfontolásból - *klasszikus elméleteknek* minősülnek.

A vonatkozó irodalmat áttekintve úgy kell találnunk, hogy a „klasszikus pszichoanalízis” fogalma mindmáig homályos, vagy legalábbis sokértelmű. A klasszikus elmélet meghatározásával *tartalmi, formai, strukturális* (érték- és érvényességi) és *funkcionális* szempontból egyaránt lehet próbálkozni. Ferenczinek, a klasszikus technika „keresztapjának” pszichoanalízise „klasszikus elhajlásnak” tekinthető; lévén, hogy - *tartalmilag* - bár a kései Freud nézeteivel nem, de a fiatal Freud nézeteivel „összhangban áll”. A tartalmi kritériumokhoz sorolt kiemelt témák Ferenczinél is ugyanazok, noha elméleti kibontásuk eltérő eredményre vezet. A klasszikus *formai* kritériumát - a szűkíthetőséget - a halála óta eltelt idő Ferenczi elméletén is igazolta. *Strukturálisan*, érték és érvényesség tekintetében ugyanez mondható. *Funkcionálisan*, a technikához való viszonyában vizsgálva, a szabályok megsértését éppen az igazolja, hogy Ferenczi éppen a klasszikus technikával tapasztalatai alapján nem jól megközelíthető pszichotikusokkal és a felnőttben rejlő traumatizált gyermeki én-résszel

foglalkozott. Újszerű módon elért újszerű tapasztalatai hatottak vissza a klasszikustól való *tartalmi* eltérésre.

PSZICHOANALITIKUS IDENTITÁSOK

Szűkített kérdésünk arra vonatkozik, hogy *miként határozza meg a pszichoanalitikus önmagát*. Az *önmeghatározás* arról is árulkodik, hogy milyen az analitikus saját viszonya az analízishez, a helyzethez, a módszerhez, az analízálthoz és a technikához.

Teljességre nem törekedhetve egyetlen öndefiníciós *metaforacsoportot* választottam ki: a *halállal* kapcsolatos metaforákat, amelyek kapcsán véleményem szerint kirajzolódik a két élesen elkülönülő (ön)elképzelés: Freudé és Ferenczié.

Freud kedvelt és gyakori metaforái az analitikus tevékenységére: az *archeológia*, a *történetírás*, a *szobrászat* és a *sebészi beavatkozás*. A négy tevékenység *tárgyainak metaforikus értelme* azonos a pszichoanalízisével. A közös nevező a testi/lelki más-lét, az én itt nem léte iránti gyengéd érdeklődéssé vagy vonzalommá szublimált libidinális készlet. Ami mindezekben a helyzetekben közös, az az, hogy az alany vagy tárgyszerű, vagy tárgyként viselkedik: érzelmileg és/vagy akaratilag reakcióképtelen. Ferenczi éppen az elsődleges áttételt nélkülöző tevékenységeket választotta az analitikus kezelés metaforáiként: nála *boncnok, funerátor, hóhér* és *gyilkos* az analitikus. A freudi és a Ferenczi-féle metafora-választás különbségei mögött két hozzáállás és a belőlük adódó elméletek hangsúlybeli különbségei húzódnak: az eltemetettre épülő *elfojtás-modell* kerül itt szembe a temetetlenre épülő *trauma-modellel*. Ahogy az elfojtás mechanizmusának mintája a temetés, a gyógyítás az exhumálás, úgy a trauma mintája (ideál-típusa) a gyilkosság, a gyógyítás pedig a jóvátétel. Az érzelem és az indulat, amelyeknek az első modellben nincs helye, a második modellnek elválaszthatatlan részei. Ahogyan része a belátás is, hogy a *nekrofilia* tabujának áthágását a „tárgy” *reakcióképessége* legitimálja.

A KARTEZIÁNUS HAGYOMÁNY

Ferenczi egyaránt rámutat *ész* és *szenvedély* viszonyának Descartes-i és freudi megoldatlanságára. Ferenczi, Descartes-tal és Freuddal szemben, a *szenvedéllyel* nem az *észt* állítja ellentétbe, hanem az eredendő *gyengédséget*, amelynek esetében a *szublimálás* mechanizmusának feltételezése szükségtelemmé válik. Ferenczi Freudot és Descartes-ot egyértelműen azonos oldalra helyezi, amikor a mindkettejüknél a *szublimálás* elméletét emeli ki az *ész-szenvedély probléma* megoldásaként. Ferenczi ezzel szemben ontogenetikusan értelmezi Descartes szenvedély-fogalmát, s ezzel kikezdi a

szublimációnak és a gyermek pszicho-szexuális fejlődésének hagyományos pszichoanalitikus elméletét. A „Cogito”-ban, az én gondolkodásban az én tagadása, a személyes tudat tagadása immanensen tartalmazza ellentétpárjának, a személyes tudattalannak a tagadását is - lévén, hogy mindkét fogalom az ész és a szenvedély diszkurzusának része, csupán azon belül értelmezhető. A gyengédség és az intelligencia diszkurzusa, amely negyedik narcisztikus sérülésként betetőző és fölváltja előzményeit, a tulajdonlás attitűdjéből eredő tévedésekkel - az én tudatom, az én testem stb. - egy dualításokat és prioritásokat tagadó, az interaktivitással, a testtel és a történettel összefüggéseikben is számoló felfogást helyez szembe.

Az intelligens univerzum elgondolása Ferenczi korában és körében eretnekségnek számított az egoizmus talaján építkező racionalista pszichológia szemében. Az utóbbi évtizedekben a pszichológia egymástól távol eső területein is fölmerültek a Descartes-i hagyománnyal szembeforduló hasonló gondolatok. Ferenczi szerint az „intelligens univerzummal” való érintkezés, így az intelligencia - a megértő megértés - is elsősorban a szenvedélytől még mentesült gyermeket jellemzi. Ez átvezet bennünket a jó gyerek-rossz gyerek, az autoplasztikusan grimaszoló „enfant terrible” és az alloplastikusan is alkalmazkodó „wise baby” kérdésköréhez. Ferenczi, aki magát enfant terrible-nek nevezte, egyben szembe is helyezkedett a másik wise baby-vel - a karteziánus racionalizmus túlfejlődött „ideáltípusával”. Nem nehéz jellemzése mögött fölfedezni Freudot.

Ferenczi első megfogalmazásban 1932-es *Klinikai Napló*ájában írta le a pszichoanalízishez való „végső hozzájárulásait”. Ferenczi szerint a gyermek lelke egyfajta „oldott” vagy „cseppfolyós” állapotban van. Minthogy a gyermeknek ekkor még nincs énje, csak ösztön-énje vagy ösztön-énje és felettes-énje, nem működnek benne elhárító mechanizmusok. Ez azt is jelenti, hogy a gyermek szenvedély nélküli, lévén a szenvedély az én (self) önös (selfish) reakciója, amire az ön-zetlen (selfless) gyermek képtelen. A védekező eszközök hiányának pozitív hatása is van, minthogy az elhárítás lecsökkenti a kommunikáció „felszínét”.

A „nyelvezavar” az élet mint totalitás megtapasztalásának zavara. Mintha egyoldalú rivalizálás vagy esetenként küzdelem folyna két tapasztalati mód, az alloplastikus és az autoplasztikus adaptáción alapuló tapasztalat között. Vagy két világ között: a szenvedély világa, azaz a felnőttek, az analitikusok és a többség egyik oldalra tömörülő világa és a gyengédség, azaz a gyermekek, az analizáltak és kisebbség másik oldalra szorult világa között. A szenvedély és a gyengédség Ferenczi-féle megközelítése mindamellett nem csupán a freudi Ödipusz lerombolását vonja magával, hanem föl is kínálja számunkra az Ödipusz-mítosz egy másik olvasatát: egy olyat, ami a nyelvzavarról szól, mint a szenvedélynek és a szenvedésnek okáról és egyben következményéről. A nyelvzavar kérdése a felnőtt Ödipusz nyelve és a pre-ödipális nyelv közötti zavar kérdéseként is megfogalmazható.

A szenvedély fogalma elemzésének egy másik döntő hozadéka a gyakorlat és a technika elmélete területén jelentkezik, azaz Ferenczinek a gyermekről és a kölcsönös analízisről (az analitikus és az analizált pozíciójáról) kialakított nézeteiben. A freudi és a Ferenczi-féle analízis különbségét általában abban szokás látni, hogy míg Freud a szigorú, racionális apa pozícióját foglalja el, addig Ferenczi a megértő, szerető anyáét. Ez igaznak tűnik a relaxációs technika Ferenczije esetében, a kölcsönös analízis Ferenczije viszont továbblépett a pozíciók módosításában. Az apa és az anya mint felnőttek ugyanazon oldalra kerülnek a gyermekkel szemben. A kölcsönös analízisben az analitikus és az analizált közti határok áttörése révén Ferenczi a(z érzelmi) nyelvek zavarát, az egyenlőtlenséget akarta fölfüggeszteni. Lévén a gyermek nyelve a gyengédség, az analitikusnak ezt a nyelvet kell beszélnie. Ez azt jelenti, hogy az analitikusnak a szenvedélyt gyengédségbe kell átfordítania megtanulva a pre-Ödipális Ödipusz nyelvét, a szenvedés nyelvét a szenvedélyes érzelmek nyelve helyett. Azt jelenti-e ez, hogy a beteg nyelvéhez való alkalmazkodáshoz az analitikusnak gyermekké (fivérre vagy nővérré) kell lennie ahelyett, hogy apává vagy anyává legyen? Ferenczi kérdéseinek megoldása, mind az elméleti-gyakorlatiaké, mind pedig a személyeseké, a gyermek mint pszichiáter tézisének visszájára fordításában rejlik. Ferenczi fölismeri, hogy a megértéshez hasonlóvá kell válnunk és ugyanazt a nyelvet kell beszélnünk, mint a másik. Ez áll a kölcsönös analízis másik, „kétyermek-analizisként” való elnevezése hátterében.

A „THALASSA”

Ferenczi valószínűleg úgy gondolta, hogy a szimbólum meghatározásakor a Freud által kijelölt úton halad - noha Freud a szimbólumképzést leválasztja az elfojtás mechanizmusáról. Azonban, mégha Ferenczi elgondolása emlékeztet is a Freud által hallgatólagosan szentesített Jones-féle „klasszikus” szimbólumfogalomra, nem mehetünk el egy lényeges különbség mellett. Ferenczire láthatólag hatott Freud *Átomfejtés*-beli „genetikus elmélete” is, miszerint szimbolizáló és szimbolizáltat az „ösidőkben” fogalmi és nyelvi azonosság kapcsolta össze. Ferenczi a két elméletet úgy hozta összhangba, hogy megfordította a jonesi definíció tényezőit. A szimbólum keletkezésének lényege így nem az, hogy valami elfojtott kénytelen kerülőutat választani a megjelenés érdekében, s élösködni egy különben tőle független jelentő tőle független jelentettjén, hanem éppenhogy a jelentő egy már meglévő jelentettje fojtódik el, s a szimbólumképzés az elfojtott visszatérését használja föl. A fogalmi és nyelvi azonosság tétele és az elfojtás kettős feltételrendszere összeegyeztetésének legfőbb tanulsága az, hogy - a jonesi elmélettel szemben - amik elfojtódnak, azok eredetileg maguk is a jelentők jelentettei.

A szimbolika mint „ismeretforrás”, mint (az) értelem forrása, egy szemiotikai háló(rendszer) eleme többek között az a pont, ami Ferenczit Lacannal összeköti, azaz éppen a tudattalan nyelvi

strukturáltságának és a szimbólumnak *hasonló* fölfogása. Meg szokás feledkezni arról, hogy Lacan a szimbólum kifejezést nem egyértelműen és következetesen használja. A *Hamlet-tanulmányban* (Lacan, 1993b) például előfordul a szimbólum olyan jelentésben és jelentéssz összefüggésben, amit érdemes emlékeztetben és összevetésre készen tartani, amikor a *Thalassa* szimbólumfölfogásáról beszélünk. Lacan a „Mi a fallosz?” kérdésre az *értelem* megadásával válaszol.

Az amfimixis jelenségének leírása olyan irányban módosítja a szimbólumról és a túldetermináltságról a pszichoanalízisből tudottakat, hogy fölillantja a túldetermináltság történeti oldalát. Csak az amfimixisen alapuló, egész szervezetet leképező azonosságot nevezi Ferenczi szimbolikusnak. Az azonosság kérdése a döntő a szimbolika-megfordítás és a szimbolizáló és szimbolizált megfordíthatatlanságának kérdésében is. A szimbolikus kapcsolat nemcsak, hogy amfimixisen alapuló azonosságra épül, hanem olyan azonosítási stádiumnak kell megelőznie, ahol szimbolizáló és szimbolizált (pontosabban a *majdani* szimbolizáló és szimbolizált) „kölcsonösen fölcsérélhető”. Viszont magában a szimbólumban a tagok már nem cserélhetőek föl; mindig a manifeszt a szimbolizáló. Ezért válik szükségessé a szimbolika-megfordítás, aszerint, hogy az azonosulás utáni elkülönböződés során melyik elemnek jut a szimbolizáló vagy a szimbolizált sorsa, hogy a másikat (és azonosságukat) nyomként tükrözze vagy abban nyomként legyen jelen. A történetiségről vallott fölfogását Ferenczi az ismétlés és a játék Freudtól átvett fogalmaival támasztja alá. A nyom szimbólumba íródásával kezd újra íródni a történet. Ami itt föltűnhet, az az íródás és az írás, az ismétlés/regresszió-játék és az elfojtás/fixáció-játék ellentéte. (A) történet nem jöhetne létre az ellentétpár utóbbi tagja nélkül. A játék fogalmának bekapcsolása a történeti-történelmi folyamatba szerencsésen kiküszöböli az egyoldalúan kauzális (Freud) vagy teleologikus (Jung) magyarázatokat. A szimbólum értelme történeti értékében rejlik, tehát abban, hogy játékos elkülönböződésében egykor azonos történeti tények nyomait is őrizi. Ez az eredeti elkülönböződés, az új történeti fejezet kezdete, a változás szemben a szimbólum játékaival, Ferenczi fölfogásában mindig kényszer az egyén és a faj szempontjából - katasztrófa. A szimbólum ilymódon „tudattalan tudást” őriz, de ez a tudás megszerezhető, mivel a szimbólum elfojtás nyoma is egyben, s a mechanizmus ismeretében a tudás lenyomozható. Pontosán ebben az aspektusában, mint „ismeretforrás” kezeli Ferenczi a szimbólumot, s teheti ezt a szimbólum történetisége miatt. A szimbólum szimbólum volta csupán lenyomozottságában mutatkozik meg, a szimbólum: interpretált nyom, azaz a szimbólum előtte és utánja egyszerre.

Ferenczi fölfogása Ricoeurnek a szimbólum és interpretáció kölcsönös függőségéről föllállított tételét kiegészíti a történetiség elvével, miszerint szimbolizáló és szimbolizált között nem pusztán analógikus viszony áll fönn, hanem történeti kapcsolat, s éppen ez a szimbólumviszonyban megbúvó analógia homályba veszett alapja. A szimbólum itt, mint egy történet egyetlen szóba sűrűsödése,

mikronarratívumként értékelhető, mégpedig olyanként, amely jelenében nemcsak a múltját, hanem a jövőjét is továbbmesélni tudja. A tagok különbsége a szimbólumban időbeli különbségnek bizonyul elsősorban, az interpretáció mostjának katasztrófikus fölismerése a szimbólum tagjainak egy katasztrófát megelőző azonossága.

A HISZTÉRIÁRÓL

Úgy vélem, sem a hisztéria, sem a pszichoanalízis története nem ilymódon alakult volna anélkül a kölcsönhatás nélkül, amely egy bizonyos Freud elmélete és az általa létrehozott szervezet és az élő szervezet bizonyos tünetetei között állt fönn.

Ferenczi Sándor hisztéria-felfogása a pszichoanalízis világában szokásosnak éppenséggel nem tekinthető. Ferenczi szerint a konverzió egyben az én-funkciók erotikus funkciókba való átfordulását is jelenti. Ferenczi mindamellett nem csupán sajátos egyedi szervekkel foglalkozott, hanem inkább általában a szervek együttműködésével. Minden egyes szervnek meg kell kapnia saját élvezet-szükségletének (vagy vágyainak) kielégítését, mégpedig oly módon kell ezt megkapnia, hogy ne szenvedjen kárt a többi szervvel való együttműködés. Szoros viszony áll fönn egy szerv belső konfliktusa és egy szervezet szerveinek konfliktusa között: egy adott szerven belüli konfliktus szervek közötti konfliktushoz vezet és vice versa. E mögött a nem túlságosan eredeti állítás mögött azonban ott a törekvés a lamarcki adaptációs-elmélet és a darwinizmus küzdelem-felfogásának összebékítésére.

A biológiában a mimikri jelenségéből ismerős számunkra a jelentőnek a jelentettel való megtévesztő helyettesítése, amikor a test egy része egy másik lényt utánoz, valami más jelentőjévé fordítja önmagát mint jelentettet, valami olyanná, ami, miközben a testnek ezt a részét jelöli, éppen úgy viselkedik, mint ahogyan a test ezen része által jelölt lény viselkedik. Úgy vélem, a libidó eltolása, amit gyakran emlegetnek a hisztériával kapcsolatban, ugyanezt a célt szolgálja, azaz, hogy a megtévesztést - a nyelv jelentő elemeinek jelentettekkel való helyettesítését és fordítva - lehetővé tegye. Élvezet-megvonás esetén a szervezet - vagy a biológiai tudattalan - az, ami gondolkodni kezd. Ez nemcsak azt vonja magával, hogy a biológiai tudattalan *intelligens*, hanem azt is, hogy a gondolkodás önmagában erotikus vagy megkívánja az erotikát. A biológiai tudattalan képes bábokat (váztesteket) csinálni testrészeinkből, amelyeknek belül nincs semmijük, vagy semmi „saját”-juk. Képes a jelentettből jelentőt csinálni. Ez a folyamat, miként azt Ferenczi kimutatta, mind az ontogenezisben, mind a filogenezisben, és - föltehetőleg - a kultúrában is végbemehet.

Kínálkozik egy pikáns párhuzam Ferenczinek a hisztéria eltűnésére vonatkozó, a betegségek civilizáltabbá válásával kapcsolatos elmélete és azon törekvése között, hogy eltűntesse a Freud által megtestesített autoritást. Amire Ferenczi rákérdez az voltaképpen a *pszichiáter* Freud kompetenciája a hisztériával való foglalkozásban. Először is, a pszichoanalitikus koncepció és a hozzá kapcsolódó kezelés Freudnak sem nem a felfedezése, sem nem a tulajdona. Másodszor, Freud maga hisztériás, vagy legalábbis hisztériás tüneteket produkál, ami egy egészen másfajta „kompetenciát” sugall. Harmadszor, éppen e „másik kompetencia” miatt, Freud nem szerette a hisztériásokat; és végül, félreértette a kezelést és az etiológiát (a traumát). Láthatólag az ősi paradoxonnal találkozunk: a hisztériás Freud azt mondja, hogy a hisztériások hazudnak. Ugyanis ha a szexuális zaklatás története - és így a tézis is - igaz, akkor magának Freudnak is egy effajta inzultustól és traumától kellett szenvednie. Hogyan értsük ebben az esetben az analitikus kezelés haszontalanságára vonatkozó állítást? Ha viszont a hisztériások tényleg hazudozók, akkor sem Freud, sem senki más nem szenvedte el ezeket az inzultusokat - hacsak nem képzeletben. Az első esetben tehát lehetséges, hogy volt trauma, de értelmetlen a földéítésén fáradozni az elérhető technika haszontalansága miatt. A második esetben viszont trauma egyáltalán nem létezik, így hát nincs is ok kutatni azt. Ferenczi kölcsönös analízise kiprovokálta, hogy Freud megtagadja ezt a paradoxonban megtestesülő sikeres kettős elhárítást. A kölcsönös analízis ötletét mégis el kellett utasítania. Mert mi is történe, ha a technika (a pszichoanalízis) mégiscsak működne, és az analizáló beteg belátást nyerne nem csupán az analitikus hazugságaiba, hanem az analitikus lelkének valódi történetébe is?

Ferenczi hatásos illusztrációt kínál arra, ahogyan a munkamegosztás és az osztozás megszűnése az énfunkciók libidizálását eredményezi; illetve arra, hogy azok erotikus funkciókat szolgálnak. Példa rá az „autoerotizmus”: a gyermek, akivel rosszul bánnak. A duzzogó szerv és a sértődött gyermek analógiája a Freud-Ferenczi viszony ismeretében számunkra több pusztá modellnél. Gyanakvásunkat megerősítheti a példa interperszonális természetű. Amikor az elfojtás sikertelennek bizonyul, az organikus-materiális szintre tevődik át, ahol kezdetét veszi a tünetképzés. A konfliktusnak ez az áttétele elidegenít valamit a saját testből, *másá teszi a test másik részét*, amit ezután a testtel mint egésszel szembenállónak érzékelünk, mintha az valami kór vagy gyulladás hordozója, valami beteg lenne. Éppen ez az, ami Freud és Ferenczi esetében történt. Az autoerotizmus tüneteinek minősítették Ferenczi elméletei a hisztériáról és a traumáról, amelyek veszélyeztetik az együttműködést, a munkamegosztást a tudós test(ület)ben. Ez az autoerotizmus viszont a szeretet megvonásának a következménye volt, az adott benső konfliktus áttételének következménye, ami az élő testet holt test(ület)té változtatta. A pszichoanalízis addig a test minden részét jelölte, beleértve Ferenczit is. Mindamelllett föltehetjük, hogy Ferenczi nem elégedett meg többé azzal, hogy jelentett legyen, hanem önmagát akarta jelölni, valami olyant, amiről kiderült, hogy a fönnálló pszichoanalízis számára idegen.

Úgy vélem, amit a pszichoanalitikus szervezetben láttunk történni, nem egyedi eset, hanem példa a működés vagy - pontosabban diszfunkcionálás egy módjára. A pszichoanalitikus szervezet példája éppen azt az esetet mutatta meg számunkra, amikor egy csoport vezetője a csoportot önnön testeként, önmaga kiterjesztéseként kezeli.

A MIMIKRI

A Ferenczi-napló előtti és utáni pszichoanalízis *tükörfelfogása* minden különbözősége ellenére is egyetlen tengely mentén rendeződik el; tükrét a tükörbe néző oldaláról tekinti. Róheim, a tükörtörés és a szemmelverés teoretikusa a freudi pszichoanalízis szellemében elemzéseit még Oidipusszal kapcsolta össze. A Róheimmel - a fölvetett szempontból - elméletileg némiképp rokonítható Lacan a tükröt időben hátrébb, a preödipális szakaszba toltta, a hatodik és tizenhét éves hónapos kor, az autoerotizmus és a narcizmus közé. Az első én-vázlatot létrehozó *tükörstádium* olyan azonosulási „dráma”, ami a másodlagos azonosulás alapjaként a másokkal való azonosulás és a nyelvi alany kialakulása előtt játszódik le. Az egységes testkép kialakulása kelti életre a korábbi feldarabolt test fantáziáit. Hogy jobban érthessük Ferenczi eredetiségét, kiemelem itt azokat a fogalmi csomópontokat, ahová Lacan a *tükörstádiumot* köti, s amelyek mind megjelennek Ferenczi *Naplójában* is. Ezek: a *fötalizáció* mint az emberi lény filogenetikus sajátossága, az *elhárító mechanizmusok entogenetikuss* sorrendje és a *mimikri* általánosabb biológiai jelensége. Ferenczinél azonban mindezek előjelet váltva szerepelnek: a *fötalizációt* a „wise baby”, a „bölcscsecsemő” képe testesíti meg, az *elhárító mechanizmusok* helyét az „önvédelem nélküli befolyásoltság” veszi át, a *mimikri* pedig magának a tükörnek a tulajdonsága lesz. Az előjelek megváltozását magyarázza, hogy Ferenczi még korábbra helyezi a maga tükrét, s nem egyszerűen hátrébb, hanem a lacani felületre merőlegesen. A lacani tükör mögé, a tükörlétig való visszalépés miatt válik a Ferenczi-naplóban a *mimikri* egyszerre egy fejlődési szakasz és egy pszichés működésmód olyan közös rendezőelvévé, amelynek mentén a *Napló* úgynevezett főtémái (a kölcsönös analízis, a trauma, a gyermek mint pszichiáter, a fragmentáció stb.) elrendezhetők. A *mimikri* ezek úgy is meghatározható, mint olyan (magatartás)változást kiváltó (magatartás)változás, amelynek lényege szerint az egyed az adott időben rá nem jellemző vonást mutat. A *mimikri* térbeli játék az idővel: előre- vagy hátravitit egy filo- vagy ontogenetikus állapotot - s a filogenetikai múlt és az ontogenetikai jövő képei sokszor egybeesnek. Az értelmezés csapdája az, hogy a kiváltott magatartásváltozás az utánzott múltra vagy az utánzott jövőre reagál-e - *jelenbeliként*. Ha az utánzott jövőre reagálunk aktuálisan jelenbeliként, az nem más, mint a trauma gyökere: felnőtt válasz egy gyermeki kísérletre. Ha az utánzott múltat tekintjük jelenbelinek, az pedig az analitikus „érzéketlensége”, az ismétlés emlékeztetésére változtatásának elmulasztása, az eredeti számonkérése az utánzaton.

A *mimikri* Ferenczinél magának a tükörnek a tulajdonsága vagy képessége; a folyamat lényege a tükörré, a másik jelentőjévé válás. A *mimikrizáló* nem önmagát ismeri föl, hanem a másikat tükrözi vissza.

A „mimetikus szakasz” bevezetése nem egyszerűen az egyedfejlődés pszichológiájának provokációja. A gyermeki lélekről alkotott freudi elképezések magában foglalja az elhárító mechanizmusok érvényességének korlátozását; s magával vonja az „elvesztett reakciómod” visszavezetését egy „reakcióelv”-re, amelynek jegyében ez a korai szakasz zajlik, de ami ettől függetlenül is kifejti működését, és amit Ferenczi egyre kevésbé tud majd a halálöszön-életöszön adta keretekbe beleilleszteni. És természetesen ez a kritika magával vonja a *mimetikus szakaszban* bekövetkező sérülések és kezelési módjuk újraértelmezését. A szenvedélymentes pretraumatikus és nyelvzavar előtti állapot összeférhetetlen a szenvedélyekkel terhelt freudi ösztöntannal. Ahogyan a szenvedélymentes ideális analitikusi beállítódás is ellentétes a „szenvedélyes”, posztraumatikus és nyelvzavarra épített tudománnyal. A *mimetikus szakasz* autoplasztikus reakciómódja *versus* elhárító mechanizmusok és a jóság elve *versus* halál- és életöszönök után a megzavarás, a trauma lesz a harmadik téma, ami érzékenyen érinti a freudi elméletet. A traumára a személyiség kialakulása előtti módon való reagálás, a visszatérés egy ősből mechanizmushoz egyaránt megváltoztatja a neurotikusok, az analitikus és az analízis megítélését.

A *mimikri* második, a *mimetikus szakasz* utáni működésmódja: traumatikus élmény - önfeladás/„cseppfolyósodás” - azonosulás/megértés. A trauma valódi oka az ért(het)etlenség. Az élmény érthetlensége vagy a környezet értetlensége az, ami traumatikus, ami kiváltja a megértés kényszerét. A fokozódó feszültség végül az én struktúrájának felbomlásához vezet, ily módon az újraformálhatósághoz is, teret nyitva a másikkal való azonosulásnak, ami mégiscsak betölti az értelmetlen űrt. Az eredeti helycserében, a *mimikrizálódás* folyamatában Ferenczi az elfojtás mintáját ismeri föl. Az önelfojtás, a *mimikrielv* működni engedése, a tükörlét az analitikus oldaláról a kölcsönös analízis személyes alapjait jelenti. A kedvező környezet megteremtése érdekében a gyermeki vagy az arra rezonáló anyai hozzáállás, a jóság elve révén képesnek kell lennie a helycserére, arra, hogy kiszolgáltassa önmagát. Van a *mimikrielmélet* és a kölcsönös analízis kapcsolatának egy másik aspektusa is: a lázadás a „ráérőszakolt” vagy *mimikrizált* freudi akarat ellen. Ferenczi a kölcsönös analízist egy helyütt kétgyermek analízisnek nevezte. A kölcsönös analízistől Ferenczi a maga számára is a kedvező környezet megteremtését várta, hogy énjéből kikerülhessenek az apai-freudi elemek, és visszakérülhessenek a sajátjai.

ÖSSZEFOGLALÁS

A megközelítés, amit ez az írás képvisel, nem beszűkíteni, hanem nyitni kívánta az értelmezési mezőt, elsősorban a nyelv és az attól elválaszthatatlan identitás irányában. Tisztában vagyok azzal, hogy még egy problémacentrikus megközelítés is számos más problémát választhatott volna, vagy másképpen közelíthetett volna ugyanezekhez a kérdésekhez. Klasszikusnak neveztem Ferenczi elgondolásait, és ezt a klasszikusságot tematikusan nem új problémák fölvetésében, hanem a pszichoanalízisben már korábban fölvetett problémák újszerű megoldási kísérleteiben látom megtestesülni. A kései Ferenczi elméletének általam vizsgált vonatkozása eleget látszik tenni a gadameri kritériumoknak, azaz Ferenczi pszichoanalízisének *metapszichoanalízisét*, annak gondolati/emberi értékét nem érintik a halála óta eltelt idő pszichoanalitikus gyakorlatának és az azon alapuló újabb elméleteknek a cáfolatai. Ez a gondolati rendszer, amely a nagyon is empirikus kísérletezés és a szabadjára engedett, de tudományosan elkötelezett képzelet kettős öleléséből született, Ferenczi-féle gyakorlati - orvosi - alkalmazását tekintve tudásunk mai állapota szerint természetesen lehet meghaladott. Gondolatiságának klasszikusságát ugyanakkor igazolni látszanak azok a jelenségek, amelyeket úgy a pszichoanalízisben, a pszichológiában és a pszichiátriában, mint a terápia területével nem érintkező, tágabb értelemben vett tudományos gondolkodásban megtapasztalhatunk (Lacan, Bateson, Maturana, Derrida, Bion stb. és követőik elméletei). Ezt az időtlenséget Ferenczi azzal érte el, hogy személyes bölcséleti rendszerré érett benne minden egyes terápia. Olyasmivé, amiről be kell látni, hogy kicsúszik a scientista tudomány igazságfogalmának görcsbe rándult markából. Ferenczi gondolatvilága úgy lett klasszikus, azaz örökre megkerülhetetlen, hogy egyben a klasszikus pszichoanalízis alternatíváját is nyújtja.

Az általam vizsgált problémák - a *Freuddal szemben* megfogalmazott *identitás*, az *azonosulás*, a *gyengédség*, az *intelligencia* és a *megértés* kérdései, a háttérükben lappangó *nyelvi koncepció* - sokszorosan összefonódnak és kölcsönösen egymásra utalnak. Véleményem szerint Freud és Ferenczi pszichoanalitikus identitásának ellentéte fölfogható az *elfojtás-modell* (temetés/exhumálás - Freud) és a *trauma-modell* (gyilkosság/jóváátétel - Ferenczi) szembenállásaként. Amit Ferenczi itt vizsgált elméleti hozzájárulásaiban közönsnek látok, az éppen egy egyre alakuló *trauma-modell* alapú nyelvi koncepció. A *Naplóban* kiteljesedő *trauma-modell* az *elfojtás-modellnek* nem tagadása, hanem megalapozása. A trauma az elfojtás *alapja*, Ferenczi kérdésfeltevése tehát oda vezet, hogy nem elégedhetünk meg azzal, hogy a kellemetlent, illetlent, szégyellnivalót stb el kell fojtanunk, hanem tudnunk kell azt is, hogy mi teszi kellemetlenné, illetlenné, szégyellnivalóvá azt, ami végül az elfojtódás sorsára jut. Válaszként elsődleges traumatizáló hatásként az értetlenséget/értelmetlenséget fogjuk találni.

Az *önelfojtás* nemcsak minden későbbi elfojtás alapja, de minden autoplasztikus alkalmazkodás, tehát a *megértés* alapja és feltétele is. Az autoplasztikus alkalmazkodási mód megtagadása, az alkalmazkodási folyamat megszakítása teret nyit az elfojtott (én) visszatérésének, de berekeszti a megértés folyamatát. A *trauma-modellt* (gyilkosság/jóváátétel) követő analitikus a

gyógyítás, következképpen a megértés érdekében fölállalja az azonosulást, míg az elfojtás-modell (temetés/exhumálás) analitikusa a pozíciók világos elkülönítésére törekedik: az analizált temetett, az analitikus exhumál. A pozíciók azonossága vagy elkülönítése egyben a nyelvközösség vagy a nyelvzavar forrása is. Az elfojtás-modell nyelvfelfogásának alapja a fordítás, ezzel szemben a trauma-modell nyelvfelfogása az „állandó utánczás”-ra, a másik jelentőjévé válásra épül.

Az azonosság - trauma - elfojtás/azonosság képlet mint szemiotikai alap végigvonul Ferenczinek az identitás, a gyengédség, az intelligencia, a megértés, a szimbólum, a hisztéria és végső soron a mimikri problémáira adott megoldásain. A szimbólum-elméletnek ebben a kontextusban kifejezett hangsúlyt ad, hogy a szimbólum értelmeződik elsőként az azonosság-probléma mint identitás-probléma megoldásaként. Emlékeztetnék arra, hogy a *Thalassa* (Genitaltheorie) ugyanabban az évben jelent meg, amikor a Rankkal közösen írott, új utakat kereső alapmű, az *Entwicklungsziele*. A *Thalassa* szemiotikai alapképletében a traumát a katasztrófa helyettesíti, a megértést a szimbolika-megfordítás. Ugyanitt megjelenik a dolgok, a jelentettek azonosságának fölvetése is, szemben a Freud által képviselt fogalmi és nyelvi azonossággal, a jelentők azonosságával

Ferenczi hisztéria-felfogásában még nyilvánvalóbb a jelentőnek a jelentettel való megtévesztő helyettesítése, valamint az, hogy a libidó eltolása (delibidizálás és libidizálás) az a mechanizmus, amelynek révén a nyelv jelentő elemeinek jelentettekkel való helyettesítése és fordítva lehetővé válik. A konverzió jelensége az együttműködés traumatogén feladását, az én-funkciók erotikus funkciókba való átfordulását is jelenti, azaz a jelentettként való eredendő azonosság elvesztését a jelentőként való azonosulás érdekében. Ez az a gondolati szál, amit utolsó éveiben Ferenczi megegyeszer fölvesz, újragondol és továbbszó a mimikri-elméletében, ahol is az eredeti helycserében, a mimikrizálódás folyamatában fölismeri az elfojtás mintáját.

A jelentett jelentővé válása, az erotikus funkciók delibidizálása és az énfunkciók libidizálása értelmezés kérdése, amelyet azonban erősen meghatároz a háttérrratívum, a mindhárom említett esetben jelenlévő immanens történetiség. A „beszéd nem más mint a trauma elbeszélése” mondja Ferenczi a *Napló*-ban, ahol a mimikrit egy történeti tény rögzítő ismétléseként kezeli. A *Thalassa* szimbólumfogalma szintén elválaszthatatlan az idő, a sorrendiség kérdéseitől. A hisztériás tünet egy történet összesűritése, pontosabban egyidejű elmondása önnön történetének és e történet előtörténetének. Úgy tűnik, a jelentett és a jelentő szerepeinek játszása, a libidizálás és delibidizálás, ezek összecerélődése, egy történeti és egy narratív idő metszéspontjában értelmezhető. Az elmesélt (megtörtént vagy történni fogó) időnek és az elmesélés (történő) idejének csalóka összecsúsztása egyetlen képben, ami szimbólum, hisztéria vagy mimikrizálás, múlttá csak a vele való azonosulás révén tehető.

VONATKOZÓ IRODALOM:

- BLAZY, H. (1989): A Sea Introjected - Ferenczi Sándor and the Cocept of Basic Fault. In: *Int. J. Prenatal and Perinatal Studies*.
- BLAZY, H. (1993): *Ferenczi Sándor: Bioanalysis and Child Analysis*. Manuscript - előadás a budapesti Ferenczi Sándor emlékkonferencián.
- BÓKAY, A. (1991): Sorsfordulók a pszichoanalízisben. In: *Thalassa*, 1991/1.
- FERENCZI, S. (1913a): A szemszimbolikáról. In: *Idegés tünetek keletkezése és eltűnése és egyéb értekezések a pszichoanalízis köréből*. Dick Manó, Budapest.
- FERENCZI, S. (1913b): A szimbólumok ontogenezise. In: *Idegés tünetek keletkezése és eltűnése és egyéb értekezések a pszichoanalízis köréből*. Dick Manó, Budapest.
- FERENCZI, S. (1914): Jung libidóelméletének bírálata. In: *Idegés tünetek keletkezése és eltűnése és egyéb értekezések a pszichoanalízis köréből*. Dick Manó, Budapest.
- FERENCZI, S. (1915): A fordító előszava. In: Freud, S. (1915): *Három értekezés a szexualitás elméletéről*. Dick Manó Kiadása, Budapest.
- FERENCZI, S. (1950a): Hysterical Stigmata. In: *Further Contributions*, 110-117. London: Hogarth Press.
- FERENCZI, S. (1950b): Hysterical Materialization. In: *Further Contributions*, 99-109. London: Hogarth Press.
- FERENCZI, S. (1950c): The Principle of Relaxation and Neocatharsis. In: *Final Contributions*, 108-116. London: Hogarth Press.
- FERENCZI, S. (1950d): Child-analysis in the Analysis of Adults. In: *Final Contributions*, 120-149. London: Hogarth Press.
- FERENCZI, S. (1955): Confusion of Tongues Between Adults and the Child. In: *Final Contributions to the Problems and Methods of Psychoanalysis*, Vol. 3, New York. Basic Books (156-167 pp.)
- FERENCZI, S. (1968): *Thalassa. A Theory of Genitality*. New York: W. W. Norton and Company. Inc.
- FERENCZI, S. (1971): Nyelvzavar a felnőttek és a gyermek között. In: *A pszichoanalízis és modern irányzatai*. Szerk. Buda Béla. Gondolat Könyvkiadó. Budapest.
- FERENCZI, S. (1982): *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében*. Magvető, Budapest
- FERENCZI, S. (1988): *The Clinical Diary of Sándor Ferenczi*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- FERENCZI, S. (1996): *Klinikai napló 1932*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FERENCZI, S. (1999): A tudás mérlege. In: *A pszichoanalízis felé*. 190-193, Budapest, Osiris.

- FERENCZI, S. (2000): A nem kívánt gyermek és halálösztone. In: Erős, F.: *Ferenczi Sándor*. Új Mandátum, Budapest, 121-124.
- FERENCZI, S. / GRODDECK, G. (1986): *Briefwechsel 1921-1933*. Fischer, Frankfurt am Main.
- HÁRS GY. P. (1995b): Pszichoanalízis - túl a modern tudomány(osság) "öröm"-elvén. In: *Replika* 19-20: 69-79.
- HÁRS GY. P. (1998): Medusa tükre eltörött. In: *BUKSZ* 1998. tavasz.
- HÁRS Gy. P. (1999): The Concept of Passion in Ferenczi's Clinical Diary. Az Alpok-Adria Pszichológia Kongresszuson elhangzott előadás írott változata - kézirat.
- HÁRS Gy. P. (2000): *A tárgyvesztés nyelve az irodalom margóján* - kézirat
- HAYNAL, A. (1996) *Viták a pszichoanalízisben*. Thalassa Könyvek, Budapest.
- MERLET, A. (1993): Freud és Lacan Ferencziről. In: *Thalassa*, 1993/2.
- MITCHELL, J. (1998): Questioning the Oedipus Complex. In: *Replika. Central European Hysteria*.
- RICOEUR, P. (1970): *Freud and Philosophy: an essay on interpretation*. Yale University Press., New Haven and London.
- RICOEUR, P. (1987a): Nyelv, szimbólum és értelmezés; Az interpretációk konfliktusa. In: Fabinyi, T. (szerk.): *A hermeneutika elmélete.*, Szeged.
- RICOEUR, P. (1987b): Létezés és hermeneutika. In: Fabinyi, T. (szerk.): *A hermeneutika elmélete.*, Szeged.
- RICOEUR, P. (1993): A bizonyítás kérdése Freud pszichoanalitikai írásaiban. In: Szummer, Cs. - Erős, F. (szerk.): *Filozófusok Freudról és a pszichoanalízisről*. Cserépfalvi, Budapest.
- RORTY, R. (1993): Freud és az erkölcsi reflexió. In: *Thalassa* 1993/1.
- SZUMMER, Cs. (1987): Freud szimbólumfogalma. In: *Pszichológia* (7) 4.
- SZUMMER, Cs. (1993): *Freud nyelvjátéka*. Cserépfalvi - MTA Pszichológiai Intézete, Budapest.